

Statul social reconstruit/deconstruit în filmele post-decembriste

Criza statului social așa cum s-a produs și desfășurat în Europa Occidentală capitalistă, s-a suprapus în anul 1989 cu perioada în care societățile din Centrul și Estul Europei treceau în plan politic de la totalitarism/autoritarism la democrație și în plan economic de la centralizare și planificare la economie liberă de piață. Intervenționismul și politicile sociale asistentiale își atinseseră deja apogeul în Europa de Vest după cel de-al doilea război mondial: în anii '50 aproape orice lucru public era subiect al intervenționismului statului, de la protecția acordată instituțiilor sociale de bază, până la întreprinderile naționale. Acesta a fost modul în care au început „naționalizările” capitaliste (de exemplu, Generalul Charles De Gaulle în Franța), iar subvențiile guvernamentale au sprijinit la maxim companiile cu monopol să-și vândă produsele la preturi foarte profitabile.

Europa Occidentală a cunoscut în esență statul social bazat pe teoria economică keynesistă între anii 1950 și 1975. Statul social occidental se sprijinea pe politici intervenționiste și pe servicii publice de asistență de stat, statul bunăstării fiind înteles în perioada amintită ca universalist.

Situația s-a schimbat însă radical după criza petrolului de la mijlocul anilor '70. Statul social vestic a încercat să-și depășească criza în anii '80, prin politicile economice liberale neoclasice, ultraconservatoare, promovate de doamna de fier Margaret Thatcher în Anglia și de președintele Ronald Reagan în SUA. În 1979, în Marea Britanie, premierul Margaret Thatcher și Partidul Conservator au înlocuit la putere Partidul Laburist și au detinut supremația politică pentru următorii 11 ani. Statul a fost conceput ca minimal, serviciile de asistență au fost private, iar statul bunăstării a fost privit mult timp ca unul rezidual.

Spre deosebire de Europa Occidentală, Europa de Est a început procesul de trecere la democrație și economie liberă de piață în momentul în care statul occidental era conceput mai degrabă ca non-intervenționist. Politicile economice neo-liberale, terapia de șoc, privatizarea pe un dolar și creșterea somajului, reducerea la maxim a cheltuielilor bugetare pareau la începutul anilor '90 mijloacele politice și economice cele mai adecvate pentru trecerea la o economie funcțională de piață. Aceste teme impuse pe agenda politicianilor și până la urma a puterii de la București de către Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional au fost preluate în discursul mediatic românesc, în agenda societății civile și mai ales revendicate de partidele istorice care se prezentau pe sine ca promotoare ale reformei sociale și ale schimbărilor economice dure și nepopulare, dar care să conducă România și pe români la „luminata de la capatul tunelului”.

Ipotеза noastră este că exact aceleași teme (ale reformelor întârziate de politicienii neo-comuniști și ale schimbărilor radicale evitate ani la rând din pricina temerii pierderii de popularitate, dar mai ales din cauza consecințelor sociale grave pe care le implicau reformele economice) le regăsim și în filmele românești post-comuniste. Iesirea din comunism - întârziată de partidul continuator al fostului PCR = FSN și de foștii săi membri monopolizatori ai establishmentului politic - trebuia făcută cât mai rapid și cu orice

pret social, în viziunea „opozitiei democratice”, dar mai ales cu pretul abandonului protecției sociale. Asistăm asadar, după 1989 la adâncirea treptată a decalajului dintre definiția democrației ca egalitate între cetățeni (în fața legii și ca egalitatea de șanse) și competențele, expertiza, cunoașterea pe care și le asumă exclusiv elitele anti-comuniste, în sensul susținerii oarbe, necritice a politicilor ultra-liberale impuse sub presiune externă.

Analizând starea de fapt, cercetătorii realităților sociale au observat că și la 14 ani după Revoluție, principala preocupare a unor categorii largi ai populației României era încă supraviețuirea. Cea mai mare parte a venitului unei gospodării medii românești este cheltuită pe asigurarea a două componente esențiale ale supraviețuirii: mâncarea și întreținerea (plata apei menajere, a gazelor și a curentului electric). Unii sociologi români au numit societatea românească o „societate a supraviețuirii” (Pasti, Miroiu, Codita, 1996). La antipodul Europei Estice în tranziție, lumea capitalistă dezvoltată se caracterizează prin faptul că nevoile de bază sunt asigurate printr-o sumă minimă, de multe ori sub 20% din venitul total al gospodăriei. Cea mai mare parte a venitului este alocată creșterii calității vieții, recunoașterii sociale și satisfacerii nevoilor, altele decât cele de bază.

Diferența privind consumul și calitatea vieții este cel mai clar zugrăvită, în culori destul de sumbre, de către statutul social al oamenilor în vârstă. Vârsta a treia este cea la care se iese la pensie și se trăiește din acumulările anterioare. În România, vârsta pensionării reprezintă un statut social definit printr-un consum minimal. Pentru cei bătrâni, chiar și cheltuielile pentru mâncare sunt reduse la minimum. Adeseori, nici măcar minimul nu poate fi asigurat și în acest mod explicăm numărul mare de persoane în vârstă, în special femei, care cersesc pentru supraviețuire. Bătrânică pe care o vedem de multe ori la intrarea în super-market sau la metrou, smerită și cu mâna întinsă sau pur și simplu așteptând umila pomana este una dintre cele mai reprezentative imagini sociale ale României post-comuniste.

Din punct de vedere ideologic, în societatea românească atât oamenii obișnuiți, cât și politicienii acceptă cu greu această realitate socială. Refuzul de a recunoaște sau de a accepta această imagine socială este evidentă prin popularitatea mitului potrivit căruia cersetorii sunt de fapt indivizi cu un nivel de trai rezonabil și care de fapt se prefac doar că sunt săraci, mimează nevoile primare și sărăcia pentru a primi bani din mila oamenilor. Și ea ascunde ideea că cei mai săraci sunt astfel din vina lor și nicidecum ca urmare a incompetențelor elitei politice sau administrative ori ca rezultat al norocului pe care unii l-au avut să se nască în familii de status peste mediu sau într-o familie politică „norocoasă”.

Filmele românești post-decembriste și-au adus și ele contribuția la această ideologie comună cu privire la cersetorul escroc, corupt și bogat. Preluând-o și simplificând-o, au cultivat la nivel de masă ideologia statului social rezidual. Cel mai convingător dintre aceste lung-metraje este pelicula *Filantropica*, un film de 110 minute, din 2002, coproducție româno-franceză: Domino Film, Mact Production, Media Pro Pictures, cu suportul CNC, Canal+ și Eurimages; scenariul și regia sunt semnate de Nae Caranfil. *Filantropica* cultiva din abundență clișeele bătrânilor inutili care sună în emisiune la ProTV pentru a se plânga în fiecare seară la emisiunea de maximă audiență „Chestiunea zilei” a lui Florin Calinescu de pensiile

mizere. Filmul lui Caranfil se remarcă mai ales prin dezvoltarea stereotipului susținut de tema principală a intrigii potrivit căreia bătrânii și copiii mint și se prefac atunci când cersesc, în realitate fiind angajați profesioniști în structuri mafioate.

Sociologului Vladimir Pasti îi aparține această observație a întăririi prin filmul *Filantropica* a reprezentărilor sociale nefaste pentru categoriile marginalizate. Fructificând această sugestie, prin analiza discursului filmului românesc post-decembrist putem remarca faptul că de prejudecățile regizorilor și scenaristilor nu scapă nici muncitorul, nici minerul, nici medicul și nici profesorul, sau mai simplu spus, toate acele categorii socio-profesionale bugetare, principalii beneficiari ai statului universalist al bunăstării. Se impune, pe cale de consecință, o inventariere riguroasă a categoriilor sociale și profesionale beneficiare ale politicilor sociale sau de asistență socială, pentru a sublinia încă o dată preferința predilectă a cineaștilor doar pentru o parte anume dintre acestea:

Asistența socială îi privește pe cei care nu pot contribui la buget: familii sărace, copii abandonati, minori delincvenți, tineri neintegrați social, persoane dependente de alcool și drog, persoane abuzate fizic sau sexual, persoane cu dizabilități fizice sau mentale, persoane care suferă de pe urma calamităților naturale, persecuțiilor, discriminărilor.

Politicile sociale se referă la intervenția statului în distribuția bunăstării în cadrul societății, politici legitime de contribuțiile cetățenilor la veniturile bugetului de stat.

Bugetul de Stat este compus din impozite directe sau indirecte. Impozitele directe sunt cele aplicate venitului global al fiecărei persoane, profitului și proprietății. Impozitele indirecte sunt aplicate pe consum: taxe vamale, TVA și accizele se plătesc pentru achiziționarea acelor produse pe care societatea le consideră în general daunătoare (tutunul, alcoolul) sau de lux.

Din Bugetul de Stat se fac cheltuieli pentru: apărare națională și menținerea ordinii interne (armată și securitate), administrația de stat (funcționari și politicieni), servicii de dezvoltare publică, locuințe sociale; cheltuieli pentru serviciile de asistență socială (orfani, copii abandonati, cantine pentru săraci și vagabonzi) și cheltuieli social-culturale: pentru învățământ pentru asigurarea salariilor profesorilor și a celor care lucrează în instituțiile publice, pentru cultură și pentru religie.

Contribuțiile pentru Asigurațiile Sociale (impozite directe plătite) formează un buget separat: Bugetul Asigurațiilor Sociale de Stat – constând în repartizarea fondurilor banesti necesare ocrotirii pensionarilor și salariaților la stat. În 2006, Bugetul Asigurațiilor Sociale acordă bani pentru 6 milioane de pensionari: pensionați după atingerea vârstei sau chiar înainte de termen, cei care primesc pensie de urmaș, sau alocație pentru incapacitate de muncă temporară, indemnizație de maternitate, pentru îngrijirea copilului până la vârsta de doi ani, ajutoare în caz de deces etc.

Alături de sistemul de educație și de cel de sănătate, sistemul de pensii este una dintre componentele fundamentale ale statului social. În România sunt 6 milioane de pensionari care trebuie plătiți din Bugetul Asigurațiilor Sociale, în vreme de populația activă și ocupată se ridică la doar 4,5 milioane de angajați. Bătrânii, cersetori sau nu, lipsiți de medicamente compensate sau gratuite, au venituri situate

la limita supravietuirii, acesta fiind statutul persoanelor pensionate din mediul urban. Pentru ca pensionarii de la sate sunt si mai saraci.

Taranul român cu problemele de adaptare pe care le întâmpina în procesul de aderare/integrare europeana, copilul de taran si piedicile din calea mobilitatii sociale ascendionale, navetistul, zilierul, sunt personaje sociale ignorate de filmele românesti post-comuniste.

Datele sociologice indica faptul ca pe o scala a saraciei, taranii care muncesc în agricultura se situeaza mai rau decât muncitorii industriali, dar mai bine decât somerii sau pensionarii care au lucrat în industrie. Aceasta explica de ce zona rurala, mai putin privilegiata, atrage totusi orasenii: noutatea tranzitiei post-comuniste românesti este „ruralizarea” societatii. Initial orientata dinspre rural spre urban, fluxul migratiei urbane a început sa își modifice directia începând cu 1996. În 1997, rata migratiei de la sat la oras a devenit inferioara ratei migratiei de la oras la sat. Populatia saraca, pensionata sau somera, care a migrat catre sate a facut ruralul si mai sarac decât înainte; accesul la educatie si sanatate s-a diminuat, conditiile de viata s-au înrăutitit, somajul rural a crescut si, în concluzie: sansele acestor oameni tind catre zero. În 1990, 27% din populatia ocupata lucra în agricultura, în vreme ce în 2002, 37% dintre românii ocupati munceau în agricultura. Între 5 sute de mii si pâna la 2 milioane de români, cea mai mare parte din mediul rural au migrat la munca în strainatate.

Ruptura de realitatea sociala româneasca sau pur si simplu dezinteresul cineastilor fata de categoria sociala care trece prin cele mai grave transformari se pot explica fie prin motive de marketing, fie prin libertatea de exprimare a artistului. Dar generalizarile pe care le fac filmele cu succes la box-office sunt cel putin interesante: politistul român este personajul Garcea , politistul americanilor este Robocop. În filmul Senatorul melcilor (Mircea Daneliuc, 1995) militienii deveniti politisti sau sefii de post sunt la dispozitia primarilor (baronilor) locali, dar sunt portretizati mai ales ca slugi ale politicianilor de la Bucuresti, în special a senatorilor, noii baroni ai României.

La fel ca si cersetorul fals si prefacut din Filantropica, nici capsunarii nu au ramas indiferenti regizorilor români. În Occident (Cristian Mungiu, 2002) si câtiva ani mai devreme în 1993 în Asphalt tango (scris si regizat de Nae Caranfil) este proiectata imaginea cliseu a femeii tinere, româncea, casatorita cu barbatul cinstit si sarac, care prefera în locul muncii cinstite si a saraciei mai degraba sa plece în Occident cu cetateanul strain - om de afaceri, sub promisiunea unei vietii materiale mai bune, dar care promisiune este usor învaluita într-un nimb care sugereaza prostitutia.

Mult mai radical în acest sens este filmul Italienele din 2004, (scenariul si regia de Napoleon Helmis), un film în întregime despre capsunarii. Filmul începe cu scena în care se face anuntul pentru preselecia pentru culegatorii de masline în Grecia, capsuni Spania si portocale Italia. Eroinele, doua fete simple de la tara se lasa duse de nas la struguri în Italia, dar scenariul dezvaluie ca în fosta Iugoslavie sunt vândute de calauze si obligate sa se prostitueze în Kosovo, pâna în ziua când sunt eliberate de soldatii americani. Desi taranii nu stiu ce au lucrat fetele în Spania sau în Italia ori unde or fi fost, la întoarcerea în

sunt stigmatizate ca au facut trotuarul si ca au jucat în filme porno în Italia, asa ca tinerele se vad silite sa recunoasca drama prin care au trecut în drumul spre Italia.

Angajatii din sectorul de stat, familiile de muncitori cu venituri medii si sub-medii si mai ales muncitorii din subteran nu au parte de prea multa simpatie în rândul scenaristilor. Prea târziu regizat de Lucian Pintilie si scris de Razvan Popescu (1996) prezinta transformarea fizica si metamorfozarea pâna la stadiul de om de Neanderthal a minerului uitat sau ramas în mina, cultivând ideologic stereotipul ca cei care coboara în mine sunt de fapt niste animale salbatice. Mesajul filmului poate fi citit si ca reactie la seria mineriadelor post-decembriste, dar camera de filmat insista prea putin pe influenta politicianilor corupti sau a securitatii în aceste miscari de strada si mult prea mult pe latura inumana a muncitorilor din subteran.

Medicii români se bucura în filmele românesti post-comuniste de o imagine ambigua. Doctorii sunt portretizati ca lipsiti de scrupule, indolenti si interesati doar de propria bunastare, sistemul medical este caricaturizat, ambulantele ajung întotdeauna foarte târziu, daca nu chiar dupa ce pacientul a murit, iar spitalele sunt descrise cu sali arhipline de pacienti suferinzi si neglijati. Cliseul care se impune: singurii care supravietuiesc în acest sistem sunt cei care dau spaga medicului. Elocvent în acest sens este Moartea domnului Lazarescu, din 2005, un film de 150 minute, o productie româneasca, regizata de Cristi Puiu. Dar, stereotipurile cu privire la proasta dotare a spitalelor românesti si dezinteresul medicilor pentru pacienti apar înca din 1994, o data cu filmul lui Mircea Daneliuc, Aceasta lehamite. În prima scena în care se opereaza, doctorii spun cu cinism pe masa de operatie lângă pacienta muribunda ca nu trebuie sa se mai consume sângele degeaba. Pe parcursul filmului în alte câteva scene, în spital se întrerupe curentul electric, pentru ca unitatea nu își permite sa achite utilitatile, iar aparatura este, dupa comentariile medicilor, din secolul al XIV-lea.

Profesorii nu se bucura nici ei de o viata mai usoara, nici în realitate, dar nici in în filmele românesti post-decembriste. România este tara care a reusit „performanta” de a discredita sistemul particular de învățământ, mai ales la nivel universitar. Universitatile de stat sunt mult mai apreciate de catre angajatori si de catre piata de munca, deoarece universitatile private sunt de multe ori populate cu copii de bani gata, care sunt mai degraba interesati în a obtine diplome printr-un efort minim si nu pe baza unor cunostinte.

Acest stereotip îl identificam din abundenta în Filantropica (Nae Caranfil, 2002). La un moment dat, personajul principal, un profesor amarât de liceu, invitat la „Chestiunea Zilei” a lui Florin Calinescu, îl întreaba prin telefon pe studentul de la universitatea particulara daca mai stie cât costa un bilet de tramvai: stereotipul pe care îl induce cu subtilitate scenaristul este acela ca copii de bani gata frecventeaza facultatile particulare doar pentru a-si etala masinile de lux ultimul tip si pentru a le face viata cât mai amara profesorilor si asa dependenti de taxele scolare platite din banii parintilor bogati.

Cersetorul ipocrit si bogat sau aurolacul de la metrou; spaga data medicului, politistii prosti si corupti si la dispozitia senatorilor smecheri, pacientii neglijati în spitalele arhipline; profesorii care fac compromisuri vizavi de studentii sau elevii violenti ori de bani gata – toate aceste imagini stereotip din filmele românesti accidenteaza conceptia si practica politicilor statului social. Acestea sunt însa doar

câteva dintre stereotipurile culturale, prejudecatile si mentalitatile pe care statul social trebuie sa le învinga în spatiul public si mediatic al României în plina tranzitie.

Referinte bibliografice:

***, 2001, *Anuarul Statistic al României*. (2000). INS: Bucuresti.

Burgeois, Leon. (1922). *Solidarité*. Colin: Paris.

Boia, Lucian. (1997). *Istorie si Mit în constiinta româneasca*. Humanitas: Bucuresti.

Braudel, Fernand. (1994). *Gramatica civilizatiilor*. Meridiane: Bucuresti.

Cioaba, Aristide. (1999). *Statul – social*. Institutul de Teorie Sociala: Bucuresti.

Dahrendorf, Ralf. (2001). *Dupa 1989*. Humanitas: Bucuresti.

Eyal, Gil, Syelenzi, Ivan, Townley, Eleanor. (2001). *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. Omega: Bucuresti.

Giddens, Anthony. (2001). *A treia Cale. Renasterea Social-Democratiei*. Polirom: Iasi.

Pasti, Vladimir. (2003). *Sociologia Tranzitiei. Note de Curs*. Scoala Nationala de Studii Politice si Administrative: Bucuresti.

Pasti, Vladimir, Miroiu, Mihaela, Codita, Cornel. (1996), *România – Starea de fapt*. Nemira: Bucuresti.

Pasti, Vladimir. (1995). *România în tranzitie. Caderea în viitor*. Nemira: Bucuresti.

Pop, Miruna, Luana. (coord.) (2002). *Dictionar de politici sociale*. Ed. Expert: Bucuresti.

Sandu, Dumitru. (1996). *Sociologia tranzitiei*. Ed. Staff: Bucuresti.

Wallerstein, Immanuel. (1992). *Sistemul Social modern*. Meridiane: Bucuresti.

Weber, Max. (1968). *Economy and Society*. Bedminster: New York.

Weber, Max. (1993). *Etica protestanta si spiritul capitalismului*. Humanitas: Bucuresti.

Zamfir, Elena, Zamfir, Catalin. (coord.) (1996). *Politici sociale. România în context European*. Alternative: Bucuresti.

publicat în Revista română de Comunicare „Jurnalism și Comunicare”, an I, nr. 2-3/2006, Ed. Ars Docendi